

Sosialetiske tema på norske prekestoler?

**SVEIN OLAF THORBJØRNSEN, PROFESSOR I ETIKK, MF
OG MAGNE SUPHELLEN, PROFESSOR I MARKEDSØKONOMI, NHH**
svein.o.thorbjornsen@mf.no / magne.supphellen@nhh.no

Sammendrag (abstract):

Prekener kan være en viktig kanal for å stimulere til etisk atferd. Vi har imidlertid begrenset kunnskap om hvilke sosialetiske tema som behandles på norske prekestoler. I denne artikkelen rapporteres og diskuteres resultater fra en empirisk undersøkelse av forekomsten av sosialetiske tema i prekener til prester i Den norske kirke. Undersøkelsen kartlegger også holdninger til fire etiske grunnposisjoner, tre eksplisitt kristne (skapelsesetikk, kommunitaristisk etikk og sinnelagsetikk) og en som hevder at der ikke finnes noen egen kristen etikk. Resultatene viser at sosialetiske tema adresseres i betydelig grad på norske prekestoler. Mest populære er tema med lang tradisjon i kirken (Nestekjærlighet og Menneskeverd). Minst populære er temaene Menneskerettigheter og likestilling, Rettferdig fordeling og Økonomisk etikk. Den skapelsesteologiske grunnposisjon er mest favorisert, mens den sinnelagsetiske prioriteres foran både den kommunitaristiske og den ideologisk nøytrale. Analysene viser også interessante forskjeller mellom aldersgrupper, kvinner og menn, og mellom prester utdannet ved TF og MF.

1. Bakgrunnen for undersøkelsen

Moralske formaninger har alltid vært en del av en kristen prekenpraksis. Linjene går like tilbake til de nytestamentlige skriftene. Mens vekten før lå på enkeltmenneskets liv og handlinger i den nære kontekst, er situasjonen i dag annerledes. Verden er kommet oss nærmere. Vi forholder oss etisk til mennesker langt borte og til strukturer og ordninger som influerer våre og andre menneskers liv. Alt dette er blitt etisk relevant. Hører ikke dette også hjemme på prekestolen? Vi mener det. Samtidig tenker vi at prekenen fremdeles kan være en viktig kanal for å stimulere til gjennomtenkt etisk handling, i det

minste for de som jevnlig går i kirken. Men kanskje det også er grunn til å tro at etiske tematiseringer som angår samfunnsspørsmål, lettere når frem til mennesker som går mindre i kirken enn andre mer dogmatiske og eksistensielle prekentema. På denne måten kan prestens prekenpraksis bli én byggestein i byggingen av et godt samfunn. Det i seg selv er en grunn til å studere denne praksis.

Målsettingen med denne artikkel er å få kunnskap om et aspekt ved norske presters prekener, deres tematisering av etiske spørsmål som gjelder samfunnsmessige forhold. Samfunnsmessige forhold er forstått vidt. Heri inngår tema rela-

tert til de fellesskap vi er en del av, de ordninger som er bestemmende for disse fellesskap, og de relasjoner vi står i til den ikke-menneskelige del av vår virkelighet. Slike sosialetiske tema kan imidlertid ikke isoleres fra individualetiske tilnærminger, heller ikke i prestens prekener. I sosialetiske vurderinger vil den som vurderer, også se spørsmålet i lys av individuelle forutsetninger, ikke bare forutsetninger som gjelder fellesskap og struktur. Det samme gjelder motsatt: Det individuelle vil i dagens situasjon aldri være uavhengig av vurderinger som i noen grad også gjelder samfunnet. Klima- og flyktningkrise viser denne dobbeltheten.

Denne forbindelsen mellom det sosiale og det individuelle etiske perspektiv reflekteres også i de sosialetiske tema som inngår i undersøkelsen. Det gjelder både de 24 tema som finnes i spørreskjemaet, og i den senere grupperingen av tema. Nestekjærlighet vil mange forbinde med noe individuelt samtidig som det ikke er vanskelig å se at dette også er sosialetisk relevant, for eksempel i forhold til flyktninger og innvandrere. Det samme gjelder menneskeverd: Respekten for menneskets verd gjelder den enkelte samtidig som det aktualiserer seg i forhold til bestemmelser og ordninger på samfunnsplanet, for eksempel abort og eutanasi.

Særlig fra 1970-tallet har sosialetiske tema vært en del av etikkundervisningen ved de teologiske læresteder. Bevisstgjøringen i forlengelsen av studentopprøret i 1968 skapte en helt særlig arena for å drøfte sosialetiske spørsmål, både generelt og i teologiske sammenhenger. I teologisk sammenheng i Norge skapte Tor Aukrust med sine to bind av *Mennesket i samfunnet*¹ en betydelig interesse for sosialetiske spørsmål, både blant teologer og til dels hos den opplyste allmennhet.² Selv om denne opptatthet av sosialetiske spørsmål etter hvert avtok noe, forsvant den ikke, hverken i teologiske eller i andre kirkelige sammenhenger. I kirkelig rådssammenheng har sosialetiske tema jevnlig stått på dagsorden.³

Vi vet imidlertid lite om hvor ofte og om hvilke sosialetiske tema som adresseres fra talerstoler i norske kirker. I denne undersøkelsen ønsker vi derfor å besvare følgende hovedspørsmål: (1) *Hvilke sosialetiske tema adresseres hyppigst i preke-*

ner i Den norske kirke? Hensikten er primært å gi et bilde av hvilke temaer som dominerer eller nedprioriteres. Vi er i mindre grad opptatt av å gi et riktig statistisk bilde av det totale omfanget av sosialetiske tematiseringer. Vi vil også undersøke om det er forskjeller i fokuset på sosialetiske tema mellom ulike demografiske segmenter av prester i Den norske kirke (grupperinger med hensyn til alder, kjønn, politisk orientering og utdanningssted).

Det andre hovedspørsmålet knytter seg til prestenes etiske grunnsyn. I en norsk kontekst har vi valgt ut fire grunnposisjoner: (a) Kristen etikk forstått som uttrykk for Guds skapervilje, (b) etikken knyttet primært til det kristne fellesskapet (kommunitarisme), (c) vektlegging av etikken forankring i det kristne sinnelaget (sinnelagsetikk) og (d) forståelsen av etikken som allmenn; det finnes ingen spesiell kristen etikk. Studien søker svar på spørsmålet: (2) *Hvilke av disse etiske grunnposisjonene dominerer blant prester i Den norske kirke?* Noen av de demografiske segmenter aktualiseres også her.

2. Sosialetikk i norsk forkynnelse

Så langt vi vet, har det i Norge ennå ikke vært noen empirisk undersøkelse av forekomsten av sosialetiske tema på prekestolen.⁴ Spørsmålet om etikken og sosialetikkens plass og betydning i prekensammenhengen har imidlertid vært tematisert. Disse undersøkelsene har på den ene side dreid seg om analyse av konkrete prekener; på den andre side har de vært en drøfting av prinsipielle spørsmål knyttet til sosialetisk forkynnelse. I noen prekenanalyser har det sosialetiske/etiske i prekenene vært hovedtema; i andre har det mer vært et delspørsmål.

Både Trond Skard Dokka⁵ og Olav Skjevesland⁶ har i bidrag reist spørsmålene om sosialetikkens hvorfor og hvordan i en prekensammenheng. På 1980-tallet gjennomførte Olav Skjevesland,⁷ Stein Mydske⁸ og John Magne Dysjeland⁹ hver sine undersøkelser av andakter og prekener der spørsmålet om forekomst av etiske tema i noen grad ble fokusert, etisk stoff i radioandakter (Skjevesland), konkretiseringer av diakonale utfordringer (Mydske) og helliggjørelsens plass og betydning (Dysjeland). Felles for disse undersøkelsene var at det etiske bare unntaksvis

ble tematisert, og der det skjedde, var det i rammen av utfoldelsen av det kristelige livet og til dels ganske overfladisk. Sosialetiske tema knyttet til for eksempel arbeid, økonomi og politikk ble ikke berørt. Det samme gjelder også en undersøkelse av John Steinar Jacobsen¹⁰ av minipreker og andakter i et luthersk organisasjonsblad. I en annen artikkel om etisk veiledning fra prekestolen drøfter John Steinar Jacobsen,¹¹ ut fra en analyse av vel 50 høymessepreker, i hvilken grad og på hvilke måter det skjer en etisk/sosialetisk veiledning fra prekestolen. Jakobsens konklusjon er at prekenene gir lite etisk veiledning, og der det skjer, skjer det til dels kort og overfladisk. I sin prekenlære tematiserer Halvor Nordhaug ganske kort spørsmålet om det sosialetiske i forkynnelsen. Han peker på at fraværet av skapelsesteologi på prekestolen, heri inkludert det sosialetiske, representerer en frontforkortning av det trinitariske trosunivers og en begrensning av den kristne livstolkningen.¹²

Det kan altså synes som om etiske tema generelt og sosialetiske tema spesielt har hatt en begrenset og til dels marginal plass i den jevne forkynnelse, både i kirkelig og i organisasjonsmessig sammenheng. Så langt vi kjenner til, finnes det imidlertid ingen empiriske undersøkelser som kan bekrefte eller avkrefte denne antagelsen. Denne studien er et første forsøk på å kartlegge omfanget av sosialetiske tematiseringer i preker i Den norske kirke. Analysen brytes ned på undergrupper basert på kjønn, alder, politisk ståsted og utdanningsinstitusjon for å undersøke om noen tema er mer eller mindre fremtredende i noen av undergruppene.

3. Etiske grunnsyn

I tillegg til å kartlegge sosialetiske tema har vi i denne studien vært opptatt av å undersøke hvilke bakenforliggende grunnsyn på kristen etikk, som er dominerende blant prester i Den norske kirke.

De fire ulike etiske orienteringer representerer karakteristiske grunnsyn på kristen etikk. Det første har en skapelsesteologisk forankring. Gud er skaper av alt og har en vilje for sin skapning. Denne vilje gjelder for alle, uansett om en har et forhold til Gud eller ei. Guds skapervilje

er universell, og mennesket kan i kraft av sin fornuft og samvittighet erkjenne denne Guds vilje i noen grad. Dette grunnsyn har dominert i en norsk kontekst fra 1970-tallet av og har særlig kommet til uttrykk i flere lærebøker i kristen etikk med tilknytning til Det teologiske menighetsfakultet (MF).¹³

Det andre synet er av kommunitaristisk art. Det innebærer at det kristne fellesskapet (*communio*), med sine tradisjoner og sine fortellinger er konstituerende for etikkens innhold. Etikken gjelder først og fremst innenfor det kristne fellesskapet, og det er fellesskapets oppgave å gjøre denne Guds intensjon for mennesket kjent for andre. Ut fra seg selv kan ikke de utenfor fellesskapet erkjenne etikkens innhold. I tråd med økt innflytelse fra amerikansk teologi i Norge har dette grunnsynet vunnet en del innpass. Denne etikken har en dydsetisk karakter.¹⁴ Det er også mulig å gjenfinne denne tenkning i en pietistisk lavkirkelighet der forskjellen mellom det kristne fellesskapet og "de utenfor" er sterkt poengtert. Dydsetikk forstått som holdningsetikk har siden 1990-tallet fått en viss betydning i en norsk kontekst gjennom Ivar Asheims arbeider. Her vektlegges det relasjonelle og fellesskapet som gir den en funksjon i en sosialetisk kontekst.¹⁵ Denne holdningsetikken har en så karakteristisk profil at den antakeligvis ikke har influert prestenes valg i kommunitaristisk retning.

Det tredje synet har i norsk tradisjon sin særlige bakgrunn i Ole Hallesbys etiske tenkning. Hans *Sedelære*, første gang utgitt i 1928, har en klar sinnelagsetisk profil. Det rette etiske sinnelag forutsetter hos Hallesby en gjenfødelse, et frelsende under.¹⁶ Hallesby og Berggrav¹⁷ hadde en betydelig innflytelse på tidligere prestegenerasjoner, men ikke mye på dagens prester. Sinnelagsetikken er nevnt i de fleste lærebøker i kristen etikk fra 1970-tallet av, men mer i avgrensede enn i tilsluttende forstand. Et moment i denne sammenhengen er at sinnelaget ofte kobles sammen med etterfølgelsestanken, i tråd med Paulus' innledning til Kristus-hymnen i Fil 2: "Vis det samme sinnelag som Kristus Jesus." Dette kan gi sinnelagsetikken en viss legitimitet i dag selv om den ikke er fremtredende i fagetisk sammenheng.¹⁸

Det fjerde synet skiller seg fra de tre andre i den forstand at en avviser at det finnes en spesiell kristen etikk. All etikk er allmenn fordi all etikk har sin forankring i den menneskelige livsvirkelighet og de forutsetninger for etisk refleksjon og forpliktelse, som der finnes. I en nordisk og norsk kontekst har denne måten å tenke på hatt en betydelig innflytelse i fagetikken gjennom den danske filosof og etiker Knud. E. Løgstrup. Løgstrups program er "å bestemme rent humant" den holdning til medmennesket som er forutsatt i Jesu forkynnelse, og som vi har tilgang til ved å tenke igjennom vår situasjon som mennesker. Den etiske fordrings innhold gir seg som noe uuttalt i ethvert møte mellom mennesker.¹⁹ Løgstrups tenkning har hatt innflytelse på både MF og Teologisk fakultet ved Universitetet i Oslo (TF), men det er særlig etikere med tilknytning til TF som gjennom lærebøker i etikk har influert presters etiske tenkning i denne retning.²⁰

Det er verdt å merke seg at disse grunnsynene ikke er gjensidig utelukkende. Det er eksempelvis fullt mulig å hevde at etikken er forankret i Guds skapervilje og samtidig vektlegge det kristne sinnelaget. I denne undersøkelsen var vi ute etter å kartlegge hvilke av de fire grunnsynene som står sterkest blant prestene i Den norske kirke, og undersøke om noen undergrupper skiller seg ut på dette området. Vi har ikke hatt mulighet for å undersøke om disse grunnsyn rent faktisk lar seg identifisere i prestenes sosialetiske tematiseringer. Det forutsetter en analyse av skrevne prekener. På et mer allment grunnlag er det imidlertid grunn til å anta at de fire posisjoner, nettopp som etiske *grunnsyn*, setter et visst preg på forkynnelsen.

4. Metode

a) Datainnsamling og måling av variabler

Et elektronisk spørreskjema ble sendt ut til samtlige prester i Den norske kirke via bispedømmekontorene. Deltagerne svarte anonymt; navn ble ikke registrert i skjemaet eller datafilen. Respons Analyse administrerte undersøkelsen. I alt mottok 1347 prester skjemaet.

Første del av skjemaet inneholdt en kort beskrivelse av formålet med undersøkelsen og opplysninger om anonymitet og oppdragsgiver for

undersøkelsen (en gruppe nedsatt av Kirkerådet). Neste del målte hyppigheten av ulike sosialetiske tematiseringer. En gruppe bestående av forfatterne samt en biskop og to rådgivere i Kirkerådet utviklet i felleskap en liste over aktuelle sosialetiske tema. Etter diskusjon i gruppen ble listen bestående av 24 tema. Disse ble i forbindelse med analysen gruppert i seks kategorier; se Tabell 2. Både de utvalgte temaene og grupperingen av disse representerer begrensinger ved studien, som må tas i betraktning når resultatene vurderes. Vi mener de 24 temaene gir en relativt god inndeckning av sentrale sosialetiske tema, men listen er ikke uttømmende. Andre forskere med annen fagprofil kan komme frem til en annen kategorisering av temaene.

I skjemaet ble prestene presentert for de 24 temaene og bedt om å "anslå omtrent hvor mange ganger det siste kirkeåret disse temaene har vært sentrale i dine taler/prekener". Det ble presisert at flere tema kan ha vært sentrale i samme preken. Det kan reises spørsmål ved om prestene var i stand til å svare godt på spørsmål om innhold i prekener flere måneder tilbake i tid. Det er klart at vi her står overfor en annen begrensing ved undersøkelsen. På den annen side har vi indikasjoner på at de fleste brukte god tid på å svare så nøyaktig som mulig på denne delen av skjemaet. Gjennomsnittlig responstid på skjemaet var hele 36 timer og 30 minutter. Dette betyr at den typiske respondenten ikke har fullført undersøkelsen den dagen de begynte på skjemaet, men har vendt tilbake til skjemaet de neste dagene. Dette er fullt mulig når undersøkelsen administreres via Internett. Det er sannsynlig at deltagerne har brukt denne tiden til å undersøke avtalebøker og annen dokumentasjon på siste års prekentema. Et annet viktig poeng her er at vi primært er opptatt av den *relative hyppigheten* av ulike tema, snarere enn nøyaktige estimater på det totale omfanget av sosialetiske tematiseringer. Vi har ingen grunn til å tro at eventuelle skjevheter i form av under- eller overrapportering gjør seg mer gjeldende for noen tema enn for andre

I del tre ble deltagerne presentert for fire utsagn som korresponderte med de fire etiske grunnsynene, og bedt om å vurdere hvor enige eller uenige de var i disse utsagnene:

- Kristen etikk har sin forankring i Guds vilje for sin skapning og gjelder derfor for alle mennesker.
- Kristen etikk har sin forankring i det kristne fellesskapet og de kristne fortellinger og tradisjoner. Den gjelder derfor først og fremst de som har sin tilknytning til dette fellesskapet.
- Kristen etikk må ha sitt fokus på det sinnelag handlingen ble gjort med, i tråd med Bibelens ord om å vise det samme sinnelag som Kristus.
- Det finnes ikke noen eksplisitt kristen etikk. All etikk har sin forankring i den menneskelige livsvirkelighet og de forutsetninger for etisk refleksjon som der finnes.

Ideelt sett burde hvert grunnsyn blitt målt ved hjelp av flere indikatorer (spørsmål). Når vi kun benyttet ett hovedspørsmål for hvert grunnsyn, hadde dette flere årsaker. For det første er disse grunnsynene ikke målt i tidligere undersøkelser. Det var derfor hensiktsmessig å gjennomføre enkle målinger for å gjøre en første vurdering av om slike målinger kan være relevante og meningsfulle. For det andre var skjemaet allerede relativt omfattende og krevende å svare på. For det tredje viser tidligere forskning at bruk av enkle indikatorer (spørsmål) gir sammenlignbar validitet med flerindikatorer når fenomenet ikke er for sammensatt, men har en tydelig kjerne.²¹ For flere av grunnsynene mener vi denne betingelsen er delvis til stede.

Deltagerne ble bedt om å indikere hvor enige eller uenige de var i de fire utsagnene på en skala fra 1 (helt uenig) til 10 (helt enig). En sammenligning av gjennomsnittverdiene for disse skalaene gir et bilde av hvilke etiske grunnsyn som har størst tilslutning blant deltagerne i undersøkelsen.

I den neste seksjonen fulgte spørsmål (om prestenes arbeid og bakgrunn) som ikke er behandlet i denne studien. Siste del inneholdt spørsmål om alder, kjønn, utdanningssted (TF, MF, Norsk Lærerakademi (NLA), Misjonshøgskolen (MHS), andre) og politisk ståsted. Politisk ståsted ble målt ved hjelp av en grov inndeling i tre politiske blokker: venstresiden–sentrum–høyresiden. Deltagerne ble bedt om å indi-

Tabell 1. Beskrivelse av utvalget (totalt antall: 296, svarprosent: 22).

Variabel	Prosent	
Kjønn	Kvinner	33,1
	Menn	66,9
Alder	25–40	19,9
	41–60	53,0
	60+	27,1
Sivilstand	Enslig	17,2
	Gift	82,1
	Samboende	0,7
Utdanningssted	TF	24,0
	MF	65,2
	MHS	18,2
	NLA	5,4
	Andre	14,9
Politisk ståsted	Venstresiden	28,4
	Sentrum	59,5
	Høyresiden	7,1
	Vet ikke	5,0
Geografisk tilhørighet	Akershus	8,8
	Aust-Agder	3,0
	Buskerud	4,4
	Finnmark	1,0
	Hedmark	4,4
	Hordaland	10,8
	Møre & Romsdal	6,8
	Nordland	5,4
	Nord-Trøndelag	2,4
	Oppland	5,4
	Oslo	10,1
	Rogaland	9,1
	Sogn og Fjordane	3,0
	Sør-Trøndelag	5,1
	Telemark	5,4
	Troms	4,1
	Vest-Agder	2,7
	Vestfold	3,7
	Østfold	4,4

kere i hvilken blokk det partiet ligger, som de stemte på ved forrige valg. Denne blokkinndelingen er relativt vanlig i Norge og mye brukt i politiske kommentarer, valgmaalinger og valgprogrammer på TV. Det skulle derfor være relativt godt kjent hvilke partier som tilhører de ulike blokkene: Rødt, SV og Ap er partier på venst-

residen, Sp, KrF, Venstre og MdG er sentrums-partier, og Høyre og FrP tilhører høyresiden. Det kan likevel tenkes at enkelte av våre deltagere ikke har operert med eksakt samme inndeling; blant annet kan MdG vært noe vanskelig å plassere.

b) Utvalget

Av 1347 prester som mottok skjemaet, ble 296 fullstendige skjema returnert, ca. 22 %. Utvalget er beskrevet i Tabell 1. Tabellen viser god geografisk spredning på deltagerne i undersøkelsen. Alle fylkene er godt representert. Aldersspredningen er også god. Yngste deltager er 27 år, eldste 82 (gjennomsnitt: 51). Om lag 1/3 av deltagerne er kvinner²² og majoriteten (65,2 %) har sin utdanning fra MF. Summen av prosentene for utdanningssted er over 100 fordi noen av deltagerne har sin utdanning fra flere utdanningssteder. Politisk ligger hele 59,4 % av utvalget i sentrum. Venstresiden er fire ganger større enn høyresiden (28,4 % versus 7,1 %). Bryter vi ned denne analysen på kjønn, finner vi at kvinnene er mer venstreorienterte enn mennene. Blant kvinnene finner vi en større andel på venstresiden (42,5 %) enn i sentrum (40,8 %), mens mennene har en sterk orientering mot sentrum av det politiske landskapet (64,2 %).

5. Resultater

For å forenkle analysen av hvilke sosialetiske temaer som var hyppigst fremme i taler og preker, ble de 24 temaene gruppert i seks kategorier, se Tabell 2. Tallene for hvor ofte de ulike temaene adresseres er vist i Tabell 3. Første kolonne viser resultatene for utvalget samlet sett, på tvers av kategoriene. Vi ser at tallene varierer fra 22,2 (Nestekjærlighet) til 7,0 (Rettferdig forde-

ling). For å teste om tallene i denne kolonnen var reelt forskjellige fra hverandre, gjennomførte vi en serie signifikanstester (ANOVA; variansanalyser). Selv om tallene er forskjellige, hefter det usikkerhet ved disse forskjellene fordi tallene er basert på et utvalg, ikke hele populasjonen av prester i Norge. Signifikanstesting forteller oss hvor sikre vi kan være på at forskjeller observerte i utvalget også gjelder i populasjonen. Det er vanlig i slike analyser å akseptere en feilrisiko (p) på 5 % ($p < .05$). Når analysen viser at en forskjell mellom to tall er signifikant på 5 %-nivå ($p < .05$), betyr dette at vi kan være 95 % sikre på at forskjellen vi observerer ikke bare gjelder i utvalget, men også i populasjonen (blant norske prester generelt). Slike tester viser i vårt tilfelle at gjennomsnittstallene for Menneskerettigheter og likestilling (7,3), Rettferdig fordeling (7,0) og Økonomisk etikk (7,1) ikke er signifikant forskjellige, mens alle øvrige forskjeller signifikante ($p < .05$). Dette betyr at nestekjærlighet er det tema som oftest adresseres i prekener (gjennomsnitt: 22,2). På andre plass kommer Menneskeverd (gjennomsnitt: 14,9), med Miljø og økologi på tredje (gjennomsnitt: 9,7). På fjerdeplass kommer de tre siste temaene; Menneskerettigheter og likestilling, Rettferdig fordeling og Økonomisk etikk.

Tabell 3 viser også forskjeller mellom undergrupper. Her er det flere signifikante forskjeller å merke seg. I tredje kolonne sammenlignes kvinner og menn. Analysen (ANOVA, $p < .05$) viser signifikante forskjeller mellom kjønnene for fire av temaene: Nestekjærlighet, Menneskeverd, Rettferdig fordeling og Menneskerettigheter og likestilling (bokstaven b brukes for å indikere signifikante forskjeller, se notene for Tabell 3). I alle tre tilfeller er gjennomsnittsscoren

Tabell 2. Gruppering av tema

Nestekjærlighet	Menneskeverd	Miljø/økologi	Menneskerettigheter/ likestilling	Rettferdig fordeling	Økonomisk etikk
Hvem er min neste Innvandrere Flyktninger Rusmisbrukere Felleskap med andre religioner	Menneskeverdet Mennesker med nedsatt funksjonsevne Vern om menneskelivet Sorteringssamfunnet	Klima-utfordringer Forurensning Artsmangfold Kildesortering Grønn økonomi	Menneskerettigheter Likestilling	Global fordeling av ressurser Lokal fordeling av ressurser Fellestjenester i helsevesenet	Økonomisk vekst Økonomisk kriminalitet Arbeidsløshet Skatt Privatisering

Tabell 3. Svar på spørsmålet: "Omtrent hvor mange ganger det siste kirkeåret har disse temaene vært sentrale i dine taler/prekener (flere tema kan være sentrale i samme preken)". Temaene er grupperte, se Tabell 2. Gjennomsnittstall totalt og i undergrupper. 296 deltagere.

Temaområde	Hele utvalget	Kjønn		Utdannelse		Politisk ståsted			Alder		
		Kvinner	Menn	TF	MF	Venstre-Sentrum	Høyre-siden	siden	20-29	40-59	60+
Nestekjærlighet	22,2	28,0 ^b	19,3	46,5 _b	17,2	32,3	16,5 _a	31,9	15,1	26,5 ^b	19,0
Menneskeverd	14,9	18,0 ^b	13,3	28,9 _b	11,7	20,2	12,1 ^a	20,6	11,4	16,7 ^b	13,9
Miljø & økologi	9,7	11,9	8,6	19,8 _b	8,1	15,1 ^b	7,6	8,8	6,5	11,2	9,2
Menneskerettigheter og likestilling	7,3	10,2 ^b	5,9	16,1 _b	5,0	12,4 ^b	4,9	8,9	4,7	8,8 ^b	6,4
Rettferdig fordeling	7,0	8,6 ^b	7,0	14,1 _b	5,1	9,5 ^b	5,7	7,2	5,4	7,7	6,8
Økonomisk etikk	7,1	7,6	6,9	11,5 _b	6,4	9,7	6,3	5,0	5,3	7,5	7,6

^a= scoren er signifikant lavere ($p < .05$) enn i de to andre gruppene.

^b= scoren er signifikant høyere ($p < .05$) enn laveste score.

Forskjeller uten notasjon er ikke signifikante.

høyere for kvinner enn for menn. I kolonne fire sammenlignes prester utdannet ved TF og MF, de to mest populære utdanningsstedene for teologer. Denne analysen viser at prester utdannet ved TF taler oftere om samtlige tema enn prester utdannet ved MF. I kolonne fem ser vi at politisk ståsted også har betydning. Sentrumsorienterte prester har lavere score enn venstre- og høyreorienterte prester på alle tema, men forskjellene er bare signifikante for to temakategorier: Nestekjærlighet og Menneskeverd. Venstreorienterte taler mer om Miljø og økologi, Menneskerettigheter og likestilling og Rettferdig fordeling enn sentrumsorienterte prester (ingen signifikante forskjeller fra høyreorienterte). I siste kolonne sammenlignes gjennomsnittsscorene i tre alderskategorier (20-39, 40-59, og 60+). Her framgår det at prester i alderen 41-60 taler oftere om tre tema enn både de yngre og de eldre prestene: Nestekjærlighet, Menneskeverd og Menneskerettigheter og likestilling.

Tabell 4 viser gjennomsnittsscore på spørsmål

om hvor enige deltagerne er i utsagn som representerer fire etiske grunnsyn. I andre kolonne ser vi gjennomsnitt for hele utvalget. Sammenligning mellom grunnsynene (ANOVA) viser at det første ("Kristen etikk har sin forankring i Guds vilje for sin skapning") scorer signifikant høyere enn alle de andre (8,19; skala 1-10, $p < .05$). Det tredje grunnsynet (fokus på sinnelaget) scorer nest høyest med et gjennomsnitt på 5,94. Gjennomsnittene for de to siste grunnsynene (kommunitarisme/"ingen kristen etikk") er ikke signifikant forskjellig fra hverandre, men lavere enn gjennomsnittene for de andre grunnsynene (alle $p < .05$). Kolonne tre viser sammenligninger mellom kjønnene. Menn scorer signifikant høyere enn kvinner på kommunitarisme (4,35 versus 3,61), mens kvinnene i utvalget er mer enige enn mennene i at det ikke finnes en spesiell kristen etikk (4,44 versus 3,21). Siste kolonne viser at prester utdannet ved TF er mer enige i at det ikke finnes en spesiell kristen etikk enn prester utdannet ved MF (4,47 versus 3,16). Det

Tabell 4. Etiske grunnsyn. Skala: 1=helt uenig; 10=helt enig. Gjennomsnittstall, totalt og i undergrupper (296 deltagere).

Orientering	Hele utvalget	Kjønn		Utdannelse	
		Kvinner	Menn	TF	MF
1. Kristen etikk har sin forankring i Guds vilje for sin skapning og gjelder derfor for alle mennesker	8,19	8,16	8,20	7,83	8,51
2. Kristen etikk har sin forankring i det kristne fellesskapet og de kristne fortellinger og tradisjoner. Den gjelder derfor først og fremst dem som har sin tilknytning til dette fellesskapet.	4,11	3,61	4,35 ^b	3,57	4,31
3. Kristen etikk må ha sitt fokus på det sinnelag handlingen ble gjort med, i tråd med Bibelens ord om å vise samme sinnelag som Kristus.	5,94	5,77	6,02	5,60	5,65
4. Det finnes ingen eksplisitt kristen etikk. All etikk har sin forankring i den menneskelige livsvirkelighet og de forutsetninger for etisk refleksjon som der finnes.	3,61	4,44 ^b	3,21	4,47 ^b	3,16

^b= scoren er signifikant høyere ($p < .05$) enn laveste score.

var ingen forskjeller i grunnsyn for prester med ulike politiske ståsted, eller for ulike aldersgrupper.

6. Diskusjon

I denne studien har vi reist spørsmålet om hvilke sosialetiske tema norske prester adresserer på prekestolen, og hvilke etiske grunnsyn som dominerer blant prestene. Det er ikke oppsiktsvekkende at temaområder relatert til *nestekjærlighet* er de mest tematiserte i presters prekener. Nestekjærlighet er et kjernetema i kristen tro. Nettopp av den grunn gir mange av tekstene i de foreskrevne prekenetekster anledning til å tematisere nestekjærligheten samtidig som flere av de tema som subsumeres under nestekjærlighet (innvandrere, flyktninger, rusmisbrukere) er nære og til stadighet berøres i ulike media. I vår tid er dette sentrale sosialetiske tema, og det gir presten gode aktualiseringspunkter for tekster som omhandler relasjonen til nesten.

Noe av det samme gjelder temaet *Menneskeverd*. Sammen med nestekjærlighet er det lang tradisjon i kirken for å ta opp de utfordringer som dette tema reiser. I vårt moderne og teknologiske samfunn er de etiske utfordringer knyttet til menneskesyn og menneskeverd betydelige. Kampen for menneskets verd har vært en fanesak for kirken, særlig forbundet med abortsaken, men også videreført i møte med nye situasjoner der menneskets grunnleggende verd utdres. Dette er tilfellet selv om det ikke er så

mange prekenetekster som direkte gir anledning til å tematisere dette eller bruke det som eksempel på en etisk utfordring en står overfor, der etikk mer generelt fokuseres.

På tredje plass kommer temaet *Miljø og økologi*. Selv om det er mye snakk om klimakrise og forurensning i samfunnet generelt – i dagens situasjon er dette kanskje det viktigste sosialetiske tema på denne arena – så når det ikke like langt opp i prestenes prekenpraksis. En faktor som kan forklare det, er at få prekenetekster tematiserer det. Det finnes noen tekster fra GT og noen fra NT, der det er et sidemotiv, blant annet Matt 6,25ff. En annen faktor er at miljøkonsekvensene ikke oppleves som nære. Det er mer teori om hvordan det er andre steder, og hvordan det en gang kan bli også hos oss – om vi da lever. På den annen side har dette tema fått en betydelig oppmerksomhet i kirken i de senere år, blant annet i kirkemøtet og i andre sentrale og lokale, kirkelige sammenhenger.

De tre andre tema, Menneskerettigheter og likestilling, Rettferdig fordeling og Økonomisk etikk når hver for seg bare opp til en tredjedel av frekvensen av nestekjærlighetstemaet i prekenene. Alle tre har en betydelig allmenn oppmerksomhet, men de lider under at problemstillingene knyttet til dem er noe fjerne (rettferdig fordeling, økonomisk vekst) eller noe som bare gjelder noen få (økonomisk kriminalitet, arbeidsløshet, privatisering).

Selv om dette ikke var hovedformålet med un-

dersøkelsen, gir den også indikasjoner på det totale omfanget av sosialetiske tematiseringer i Den norske kirke. Legger vi sammen tallene for alle temakategoriene i kolonne 2, Tabell 3, finner vi at norske prester i gjennomsnitt adresserte sosialetiske tema 68,2 ganger i løpet av det aktuelle kirkeåret. Tar vi utgangspunkt i at prekerer/taler i gjennomsnitt har 3 tema, kan vi anslå at sosialetiske tema har vært behandlet i 22,7 taler eller prekener i løpet av kirkeåret. Tall fra Presteforeningen viser at norske prester i gjennomsnitt leder 84,4 (2015) kirkelige handlinger i året. I alle disse sammenhengene holder presten normalt en tale. Ut fra dette kan vi anslå at norske prester i gjennomsnitt kommer inn på sosialetiske tema i ca. 27 % av talene som holdes (22,7 av 84,4). Dette er en relativt høy prosentandel, særlig når vi tar med i betraktningen at en betydelig andel av de kirkelige handlingene er begravelser og vigslar. Tar vi utgangspunkt i at prekener har kun 2 tema i gjennomsnitt, blir prosenten enda høyere (40,4 %). Våre funn indikerer således at norske prester i stor grad adresserer sosialetiske tema fra prekestolen.

Undersøkelsen viser også interessante forskjeller mellom undergrupper av prester i Norge. Når det gjelder politisk ståsted, kjenner vi ingen tidligere undersøkelser av dette blant prester i Den norske kirke. Vår grove inndeling i tre blokker har sine svakheter, men gir et første bilde av yrkesgruppens politiske sympatier. Denne er betydelig forskjellig fra befolkningen for øvrig. Sentrum er meget tungt inne (59,5 %, se Tabell 1). KrFs plassering i sentrum kan nok forklare noe av denne vektingen, men også SP og Venstre må yte bidrag om en skal kunne forklare den høye sentrumsprosenten. Det er påfallende at høyresiden er så lite foretrukket, men i den aktuelle situasjon kan dette muligens ha sammenheng med at Høyre for tiden er i regjeringssamarbeid med FrP. En indikasjon på dette er den skepsis en finner både i i Venstre og KrF til FrP, og dermed også til fortsatt samarbeid med Høyre-/FrP-regjeringen, særlig på grunn av innvandrings- og miljøpolitikken.²³ Et annet trekk er at venstresiden er mer attraktiv for kvinnelige prester enn for mannlige (42,5 % av kvinnene sympatiserer med venstresiden). Dette korresponderer med undersøkelser som viser tilsvarende

forskjeller i stemmegivningen i de nordiske land. Kvinner stemmer i større grad på venstresiden.²⁴ Ut fra undersøkelsen har vi ingen data som kan indikere hvorfor kvinnelige presters politiske sympati går mot venstre, eksempelvis om dette har å gjøre med ulike rolleforventninger til mannlige og kvinnelige prester.²⁵ En slik kartlegging av forutsetninger og motiver fordrer videre forskning.

Vi sammenlignet videre politisk ståsted i ulike alderssegmenter og i forhold til studiested. Vi finner da at over 60 % av prestene utdannet ved TF hører hjemme på venstresiden. Dette gjelder i alle de tre aldersintervallene. Prester fra MF stemmer i hovedsak på sentrumspartiene, men her er det aldersforskjeller. I de to eldste aldersintervallene (41–60 og 60+) er venstreorienteringen sterkere blant MF-prestene (25 % og 27,9 %) enn blant de yngste (25–40), hvor bare 5,4 % oppgir at de stemmer på partier på venstresiden. Blant de yngste MF-prestene i undersøkelsen stemmer hele 83,7 % på sentrumspartiene.

Tabell 3 viser at sentrumsorienterte prester (det store flertall) taler mindre om tema som aktualiserer nestekjærlighet og menneskeverd, enn høyre- og venstreorienterte. Dette er et overraskende funn. Sentrumspartiet KrF har gjennomgående hatt menneskeverd som en av sine kampsaker. I tråd med sin kristne idéforankring har også nestekjærligheten stått sentralt. Det er vanskelig å forklare dette med at de som tilhører sentrum, vesentlig hører hjemme i SP og V. Den største gruppen tilhører nok KrF. At venstreorienterte taler mer om Miljø og økologi, Menneskerettigheter og likestilling og Rettferdig fordeling enn sentrumsorienterte, er mer forståelig. Disse sosialetiske tema har i større grad vært kampsaker på venstresiden enn i sentrum og på høyresiden. På den annen side må det også sies at Rettferdig fordeling, ikke minst i et internasjonalt perspektiv, og Menneskerettigheter (kanskje ikke så mye likestilling) har vært sentralt i KrF. En mulig forklaring ligger i den generelle tendensen blant de sentrumsorienterte prestene til å tale mindre om sosialetiske tema enn prester med politisk ståsted til høyre eller venstre. Det kan hende at denne tendensen reflekterer en lavere interesse for politikk blant de sent-

rumorienterte. Interesse for etikk og politikk henger ofte sammen. Når interessen for politikk er moderat, vil man lettere velge et politisk ståsted som representerer en mellomposisjon eller styres av sosiale normer. Vår analyse indikerer at normen ligger i sentrum (antagelig KrF). Vi ser gjerne at fremtidige studier tester denne hypotesen.

Kolonne 2 i tabell tre viser en signifikant forskjell mellom hva kvinner og menn tematiserer. Kvinner tematiserer i større grad enn menn Nestekjærlighet, Menneskeverd og Menneskerettigheter og likestilling. I én forstand kan en si at Nestekjærlighet og Menneskeverd er spørsmål som berører de nære relasjoner mennesker står i. Tradisjonelt, og dette kan ha gitt seg utslag her, assosieres det nære og det relasjonelle lettere og mer til kvinner og hva kvinner er opp-tatt av, enn til menn. I en annen forstand har alle tre tema, men særlig Menneskerettigheter og likestilling, klare politiske og samfunnsmessige aspekter ved seg. Med dette utgangspunktet kan det hevdes at kvinnelige prester i større grad enn sine mannlige kolleger ser det som sosial-etisk enda viktigere å løfte frem slike tema. Det vitner om et samfunnsengasjement vel så mye som en orientering rundt det nære og relasjonelle.²⁶

Det er et meget interessant funn at prester utdannet ved TF taler oftere om samtlige tema enn prester utdannet ved MF. For dette funnet finnes det forskjellige forklaringsmodeller. En forklaring kan være at etikken og sosialetikken spesielt har stått mer sentralt i undervisningen på TF enn på MF. Slik sett har en fått både mer kunnskap og mer frimodighet til å trekke det frem i prekenene. En annen forklaring kan være at både bibel- og homiletikkundervisningen hermeneutisk sett har hatt et annet tyngdepunkt i den forstand at en i større grad har tolket tekster med tanke på deres etiske relevans. En mulig måte å nå litt lengre på i dette spørsmålet kunne være å sammenligne prekengjennomgåelsene i henholdsvis Luthersk Kirketidende (vesentlig skrevet av MF-teologer) og i Nytt Norsk Kirkeblad (vesentlig skrevet av TF-teologer). En skulle kanskje forventet at teologer fra MF, som var utdannet på 1970-tallet da sosialetiske spørsmål sto høyt på den teologiske dagsorden, tematiser-

te sosialetiske spørsmål mer enn sine yngre kolleger. Det er ikke tilfellet. Det er prestene i alderssegmentet 41–60 som skiller seg signifikant ut. De preker mer enn de andre alderssegmentene om Nestekjærlighet, Menneskeverd og Menneskerettigheter og likestilling. Dette er det samme mønster som vi fant når det gjelder hvilke tema kvinner taler mer om enn menn. Denne sammenheng kan ikke forklares med at det er forholdsvis flere kvinner i aldersgruppen 41–60 enn i de andre. Andelen kvinner er 47,5 % i yngste aldersintervall (25–40), 36,9 % i det midterste (41–60) og 15 % i eldste (60+). At de yngste taler mindre om slike etiske utfordringer, kan ha sammenheng med at de er mer uerfarne og derfor holder seg til "kjernebudskapet" mens de mer erfarne føler seg friere til å ta opp aktuelle etiske utfordringer. Men hvorfor synker da dette igjen for prestene over 60?

Tabell 4 viser at kristen skapelsesetikk utgjør den viktigste basis for prestenes etiske tenkning. Dette er ikke overraskende, tatt i betraktning de lærebøker og den undervisning de har hatt i sin utdanning. Det som derimot er overraskende, er at sinnelagsetikken har et såpass stort gjennomslag, og særlig når settingen for undersøkelsen er det sosialetiske. I fremstillingen av sinnelagsetikken blir dens sosialetiske kompetanse ofte nedskrevet. Sosiale institusjoner har ikke sinnelag; det har bare enkeltpersoner. Derfor er sinnelagsetikken lite brukbar i sosial-etikken.²⁷ En forklaring til dens relativt høye "popularitet" kan være at beskrivelsen av den inkluderer formuleringen "i tråd med Bibelens ord om å vise det samme sinnelag som Kristus". Dette kan gi legitimitet til denne tenkningen. At de to andre grunnsyn scorer signifikant lavere, er ikke så overraskende om en ser på hele utvalget. Den fjerde posisjonen har hatt et betydelig gjennomslag på TF, noe som også kolonne fire i tabell 4 viser. Men i og med at MF og MHS utgjør en vesentlig del av utvalget – og her har ikke denne posisjon 4 hatt det samme gjennomslaget – lar det seg forklare at det første grunnsynet er dominerende.

Det kommunitaristiske grunnsyn har generelt liten tilslutning i utvalget. Dette er en forholdsvis ny grunnlagstenkning for etikk (selv om den har aner tilbake til antikken og middelalderen

og har spilt en betydelig rolle i katolsk tradisjon), som først og fremst har gjort seg gjeldende i de senere år i den anglosaksiske verden. Innflytelse fra denne tenkningen har nådd til Norge, men dette er en forholdsvis ny tradisjonsstrøm, begrenset til de seneste ti til tjue år. Slik sett har den bare nådd en liten del av dem som i dag er ute som prester. Det er imidlertid ingen signifikant forskjell i de tre aldersintervallene i scoren for dette grunnsynet. De yngre prestene er ikke mer opptatt av denne posisjonen enn sine eldre kolleger. En forskjell finnes imidlertid mellom menn og kvinner i forhold til dette grunnsyn (Jfr. tabell 4). Denne forskjellen lar seg ikke forklare ut fra den foreliggende undersøkelse.

Vi gjennomførte også en korrelasjonsanalyse for å se på sammenhenger mellom de fire grunnsynene. Det første er negativt korrelert med det andre ($r = -.196$). Det betyr at jo høyere respondentene har vurdert det første, desto lavere har de vurdert det andre. Disse oppfattes med andre ord som motsetninger. En kunne ha forventet samme negative korrelasjon mellom grunnsyn 1 (skapelsesetikk) og grunnsyn 4 (ingen kristen etikk), men her er det ingen holdbar sammenheng. Det betyr at vurderingen som er gitt av grunnsyn 1, er uavhengig av scoren på grunnsyn 4. Dette er tilfelle blant både MF-prestene og TF-prestene. Dette kan skyldes at mange mener etikken har sin forankring i både Guds skapervilje (grunnsyn 1) og den menneskelige livsvirkelighet (grunnsyn 4), men at mange også er uenige i dette. I sum blir det ingen klar sammenheng.

7. Begrensninger og videre undersøkelser

Denne undersøkelsen er basert på et utvalg på 296 prester i Den norske kirke. En svarprosent på 22 er ikke uvanlig og gir grunnlag for å trekke slutninger. Undersøkelsen ble sendt ut i adventstiden. For prester er dette en travel tid, og det er grunn til å tro at for en del ble det vanskelig å finne tid til å svare på undersøkelsen. Geografisk og aldersmessig er imidlertid spredningen god. En sammenligning av vårt utvalg med sentralkirkelige tall for alle prestene i Den norske kirke viser godt samsvar på demografiske variabler (alder, kjønn, geografisk spredning). Det

er likevel rimelig å anta at utvalget har en viss overvekt av respondenter som er særlig interessert i sosialetiske tema. Undersøkelsen var relativt omfattende, noe som også gjenspeiles i den lange responstiden (36 og en halv time). Siden undersøkelsen ble gjennomført på Internett, kunne deltagerne svare i eget tempo og ta pauser etter behov. Det er derfor vanskelig å vite hvor lang tid de har brukt på selve utfyllingen av skjemaet, men tidsbruken gir visse indikasjoner om at deltakerne har tatt undersøkelsen alvorlig og gått grundig til verks for å gi gode svar.

Det er likevel klare begrensninger knyttet til målingen av hyppigheten av sosialetiske tema i denne undersøkelsen. For det første er det begrensninger knyttet til respondentenes hukommelse. Det er lite sannsynlig at respondentene har funnet frem til dokumenter for samtlige taler de har holdt siste kirkeår, og gjennomgått innholdet i disse før de avga sine svar. I mange tilfeller har nok deltagerne nøyd seg med å finne overskrifter, eller selve dokumentasjonen har bestått av bare stikkord. I slike tilfeller vil det antagelig være hovedtanken i talen man vil huske og rapportere, mens tilleggstemaene ikke blir rapportert. Resultatet av dette er underrapportering av sosialetiske tema. På den annen side kan vi forvente at deltagerne har ønsket å fremstå som aktive formidlere av sosialetiske utfordringer. Dette kan ha ført til at taler eller prekener som tematisk ligger i grenselandet mellom sosialetikken og andre typer tema, er blitt inkludert i rapporteringen. Vi kan derfor ha innslag av både over- og underrapportering i datamaterialet. Et bedre alternativ til vår metode i dette henseende vil være å rekruttere et utvalg prester og be dem ta vare på alle taler/prekener de holder over en viss periode, og deretter analysere og klassifisere innholdet.

Også i deltagerens fortolkning av temaene ligger en potensiell feilkilde i vår tilnærming til å måle hyppigheten av sosialetiske tematiseringer. Deltagerne kan eksempelvis ha hatt ulik forståelse av hvilke typer innhold i egne prekener, som faller inn under temaet "Menneskeverd". Noen kan ha lagt til grunn en "smal" tolkning og primært inkludert prekener som formidler tanken om menneskets uendelige verdi. Andre kan ha knyttet temakategorien til flere typer innhold,

inkludert innvandring og flyktningeproblematikk. De begrensninger som her påpekes, gjelder imidlertid de absolutte frekvensene i første rekke, og i mindre grad *den relative forekomsten* av ulike sosialetiske tematiseringer, som er studiens hovedfokus.

En problemstilling som undersøkelsen ikke fanger opp, er om de prester som ofte inkluderer sosialetiske tema i sine prekener, forsømmer å preke om andre tema. Og hvilke tema, eventuelt, forsakes til fordel for sosialetiske? Det kan hende at de gruppene som taler minst om sosialetiske tema, er de som taler mest om andre sentrale tema, som frelsen, helligjørelsen eller apologetikken. Dette er et aktuelt tema for videre forskning. Et annet interessant tema for videre studier er knyttet til prestenes politiske ståsted og formidlingen av sosialetiske utfordringer: I hvilken grad skinner politisk orientering igjennom i prestens forkynnelse over sosialetiske tema – sett fra tilhørernes og menighetens synsvinkel?

8. Konklusjoner

Undersøkelsen indikerer at sosialetiske tema adresseres i betydelig grad på norske prekestoler, og at det har skjedd en økning i forhold til tidligere undersøkelser der slike tema var ganske marginale. Best ut kommer de etiske tema som har en lang tradisjon i kirken, men som i dag også konkretiseres på andre måter, eksempelvis nestekjærlighet i forhold til flyktninger og innvandrere. Analysene avdekket også forskjeller mellom kvinner og menn, mellom prester med ulik utdanningssted, mellom prester av forskjellig alder og mellom prester av ulik politisk orientering. Vi håper undersøkelsen vil stimulere til flere empiriske studier av norsk prekenpraksis

Litteratur

- [Kirkerådet], 1989. *Oversikt over sosial-etiske uttalelser fra ulike kirkelige organer og kristelige organisasjoner 1945–1988*. [Oslo]: Kirkerådet.
- Asheim, Ivar, 1991. *Øyet og horisonten: Grunnproblemer i aktuell etikkdebatt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Asheim, Ivar, 1997. *Hva betyr holdninger?: Studier i dydsetikk*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Aukrust, Tor, 1965. *Mennesket i samfunnet I: En sosialetikk. 1. bind*. Oslo: Land og kirke.
- Aukrust, Tor, 1968. *Mennesket i samfunnet I: En sosialetikk. 2. bind*. Oslo: Land og kirke.

- Bergkvist, Lars I. og John Rossiter, 2007. "The predictive validity of multiple-item versus single-item measures of the same constructs", *Journal of Marketing Research* 44, 175–184.
- Christoffersen, Svein Aage, 1994. *Handling og dømmekraft. Etik i lys av kristen kulturarv*. Oslo: Tano.
- Christoffersen, Svein Aage, 1999. *Etikk, eksistens og modernitet. Innføring i Løgstrups tenkning*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Dokka, Trond Skar, 1984. "Sosialetikk i forkynnelsen", *Spilling, Øystein (red.): Presten som sosialetisk veileder. En studiebok om sosialetikk anvendt i praktisk menighetsarbeid. Serie: Den norske kirkes presteforenings studiebibliotek nr. 20*. Oslo: Verbum, 116–126.
- Dysjeland, John Magne, 1987. *Helligjørelsen i aktuell metodistisk forkynnelse i Norge Hovedfagsoppgave i kristendoms-kunnskap* Bergen: Norsk Lærerkademi.
- Gilligan, Carol, 1982. *In a different voice: psychological theory and women's development*. London: Harvard University Press.
- Gilligan, Carol, 2011. *Joining the resistance*. Cambridge: Polity.
- Grenz, Stanley J., 1997. *The moral quest: foundations of Christian ethics*. Downers Grove, Ill.: InterVarsity Press.
- Guthrie, Clifton F., 2007. "Quantitative empirical studies of preaching. A review of Methods and Findings", *Journal of Communication and Religion* 30, 65–118.
- Hallesby, Ole, 1928. *Den kristelige sedelære*. Oslo: Lutherstiftelsens forlag.
- Hauerwas, Stanley, 2003. *The peaceable kingdom: a primer in Christian ethics*. 2. utg. London: SCM Press.
- Heiene, Gunnar, 1991. *Den menneskelige stat. Antropologi og politikk hos Eivind Berggrav*. Dr. avh. Oslo: Det teologiske Menighetsfakultet.
- Heiene, Gunnar og Svein Olaf Thorbjørnsen, 1994. *Felleskap og ansvar. Innføring i kristen etikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Heiene, Gunnar og Svein Olaf Thorbjørnsen, 2001. *Felleskap og ansvar: innføring i kristen etikk*. 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget.
- Heiene, Gunnar og Svein Olaf Thorbjørnsen, 2011. *Kristen etikk: en innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jacobsen, John Steinar, 1995. "Etisk veiledning i forkynnelsen", *Mosevoll, Audun (red.): Ordet og ordene i liv og forkynnelse*. Serie: NLA's årsskrift 1995. Bergen: NLA-forlaget, 79–91.
- Jacobsen, John Steinar, 2001. "Etisk veiledning fra prekestolen. Noen refleksjoner med utgangspunkt i en prekenundersøkelse", *Halvårsskrift for praktisk teologi* 18, (1), 25–41.
- Knutsen, Oddbjørn, 2017. "Social cleavages and political value conflicts", Knutsen, Oddbjørn (red.): *The Nordic models in political science: Challenged, but still viable?* Bergen: Fagbokforlaget, 77–104.
- Løgstrup, Knud E., 1956. *Den etiske fordring*. København: Gyldendal.
- MacIntyre, Alasdair, 1985. *After virtue: a study in moral theory*. 2. utg. London: Duckworth.
- Mydske, Stein, 1986. "Preken 85. En undersøkelse av høymesseprekener holdt i januar 1985", *Halvårsskrift for praktisk teologi* 3, (2), 28–41.
- Nordhaug, Halvor, 2000. *...så mitt hus kan bli fullt. En bok om prekenen*. Oslo: Luther Forlag.
- Skjevesland, Olav, 1984. "Sosialetikk i kirkens forkynnelse – hvorfor og hvordan", *Spilling, Øystein (red.): Presten som sosialetisk veileder. En studiebok om sosialetikk anvendt i praktisk menighetsarbeid. Serie: Den norske kirkes presteforenings studiebibliotek nr. 20*. Oslo: Verbum, 127–135.
- Skjevesland, Olav, 1987. *Ord i det blå? Stikkprøver i en årgang radioandakter*. Oslo: Land og kirke.
- Slagstad, Rune, 1998. *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax.
- Smith, Axel (red.), 1984. *På skaperens jord. En innføring i kris-*

ten etikk. Oslo: Luther Forlag.
 Thorbjørnsen, Svein Olaf, 2002. "Økonomi og etikk – hva har kirken sagt", Henriksen, Jan-Olav, Gunnar Heiene og Svein Olaf Thorbjørnsen(red.): *Teologi for kirken. Festskrift til professor dr.theol Torleiv Austad på 65-årsdagen*. Oslo: Verbum, 210–225.

Noter

- 1 Se Aukrust, 1965 og Aukrust, 1968.
- 2 For en idehistorisk plassering av T. Aukrusts sosialeitiske bøker og en vurdering av deres innflytelse, se 1998, 401f.
- 3 Til dette se en artikkel om hvordan økonomisk-etiske spørsmål har blitt tatt opp og behandlet i kirkelige sammenhenger (Thorbjørnsen, 2002). For perioden frem til 1989, se også heftet *Oversikt over sosial-etiske uttalelser fra ulike kirkelige organer og kristelige organisasjoner 1945–1988* ([Kirkerådet], 1989).
- 4 Det finnes slike undersøkelser internasjonalt. En artikkel av review-karakter som viser forskningsbildet, er skrevet av Clifton F. Guthrie. Se Guthrie, 2007.
- 5 1984.
- 6 Skjevesland, 1984.
- 7 1987, 109.
- 8 Mydske, 1986.
- 9 Dysjeland, 1987, se særlig 37–39.
- 10 Jacobsen, 1995.
- 11 Jacobsen, 2001.
- 12 2000, 45ff.
- 13 Se for eksempel Smith(ed.), 1984; Heiene and Thorbjørnsen, 1994 og senere utgaver.
- 14 En viktig forutsetning for at denne forståelse av kristen etikk igjen har kommet på dagsordenen, er den canadiske filosofen A. MacIntyres bok fra 1981: *After Virtue* (MacIntyre, 1985). Hans dydsetiske og kommunitaristiske perspektiv på etikk ble videreført i kristen sammenheng særlig av S. Hauerwas og J.H. Yoder. Se for eksempel Hauerwas, 2003 og Grenz, 1997. Til forståelsen av forholdet mellom det partikulære og det universelle, se *ibid.*, 238f. I en nordisk kontekst er forholdet mellom en skapelsesteologisk og en kommunitaristisk forståelse av kristen etikk blitt tematisert i en debatt mellom G. Bexell og A. Rasmusson i *Svensk Teologisk Kvartalskrift* i 1997 og 1998.
- 15 Se 1991, 87ff. og Asheim, 1997.
- 16 1928, 83ff.
- 17 Til sinnelagsetikken hos E. Berggrav, se Heiene, 1991, 106ff.
- 18 Se Heiene and Thorbjørnsen, 2001, 58.
- 19 Til K.E. Løgstrups tenkning, se særlig Løgstrup, 1956.
- 20 Dette gjelder særlig S.A. Christoffersen. Se for eksempel Christoffersen, 1999 og Christoffersen, 1994 (2. utg. 2012).
- 21 Bergkvist and Rossiter, 2007.
- 22 Disse tallene viser stort samsvar med tilsvarende tall for prester i fast stilling i Den norske kirke, innhentet fra Kirkerådet: Prestenes alder: Under 40 år: 17 %, mellom 40 og 60 år: 55 %, over 60 år: 29 %. Det samme samsvar finner vi når det gjelder forholdet mellom menn og kvinner: Kvinner: 31 %, menn 69 %. Disse tallene bekrefter at undersøkelsen på disse punkter er representativ. Når det gjelder utdanningssted, er det vanskelig å finne frem til representative tall for totaliteten av prester ansatt i kirkelig stilling. Hverken Bispemøtet eller Kirkerådet har slik statistikk. Ved henvendelse til Presteforeningen fikk vi en oversikt over hvor deres medlemmers hadde tatt sin avsluttende eksamen, men også denne statistikk var mangelfull. Blant annet var det hele 264 som hadde ukjent sted for hvor den endelige eksamen ble avlagt. Der det fremgikk hvor denne eksamen var avlagt, var prosentene følgende: MF: 68 %; TF: 16 %; MHS/NLA15 %. Slik sett er det vanskelig å si hvor representativ undersøkelsen er på dette punktet.
- 23 Se <https://www.abcnyheter.no/nyheter/2017/02/06/195275620/grasrota-i-venstre-onsker-brudd-med-frp> (hentet 18.04.2017) og <http://www.vl.no/nyhet/krf-kan-sende-frp-ut-av-regjering-1.680403> (hentet 21.04.2017).
- 24 Se Knutsen, 2017, 91–94.
- 25 O. Knutsen viser til ulike forklaringer på utviklingen i retning større forskjeller og ulike preferanser mellom menn og kvinner når det gjelder politiske valg i de nordiske land. Han viser både til strukturelle forklaringer (arbeidsmarkedet og familien) og kulturelle/verdimeisige forklaringer. Se Knutsen, 2017, 92.
- 26 Den amerikanske etiker og psykolog C. Gilligan har særlig arbeidet med forholdet mellom det nære og relasjonelle og det politiske. Mennekerettigheter vil for Gilligan tilhøre det hun kaller "an ethic of justice" mer enn en "ethic of care". Samtidig er hun også opptatt av å binde sammen det nære og politiske. Til dette se Gilligan, 1982, 141 og Gilligan, 2011, 14–43.
- 27 Se f.eks. Heiene og Thorbjørnsen, 2011, 82.

Svein Olaf Thorbjørnsen, professor i etikk, Menighetsfakultetet
 John Brandts vei 22, 0860 OSLO
 Svein.O.Thorbjornsen@mf.no

Magne Supphellen, professor i markedsøkonomi, Norges Handelshøyskole, Institutt for strategi og ledelse
 Lyngnesvegen 50, 5354 STRAUME
 magne.supphellen@nhh.no